

**Monika Kresa (red.), 2015, *Dialog pokoleń na Mazowszu dalszym*
(*Dąbrówka, Sadowne, Stoczek*),**

Warszawa: BEL Studio, ss. 241.

Badania o charakterze inter- lub transdyscyplinarnym, a więc lokujące się pomiędzy obszarami zainteresowań tradycyjnych dziedzin nauki lub przekraczające ich granice i łączące zakresy, mogą przynieść rezultaty, których nie udałoby się osiągnąć w ramach jednej dyscypliny. Opracowanie *Dialog pokoleń na Mazowszu dalszym (Dąbrówka, Sadowne, Stoczek)* pod red. Moniki Kresy stanowi przykład połączenia studium etnologicznego i językoznawczego (dialektologicznego). Współpraca dialektologów z etnologami oraz etnografami ma długie tradycje i wynika m.in. z wykorzystania często tych samych materiałów terenowych lub ich wspólnego gromadzenia i interpretacji. Najlepsze efekty łączenia metodologii nauk społecznych i językoznawstwa przynoszą prace badawcze prowadzone przez zespoły, składające się z przedstawicieli obydwu dyscyplin, np. podczas opracowywania słowników wybranych gwar lub terminologii z zakresu wybranej dziedziny kultury (por. Черных 2009; Русинова 2011). Układ, w którym za poszczególne zagadnienia odpowiada specjalista w danej dziedzinie, jest zdecydowanie najlepszym rozwiązaniem przy przekraczaniu granic w nauce, jednak ze względu na większe koszty i złożoność badań zespołowych, analizy interdyscyplinarne w humanistyce prowadzone są najczęściej przez badaczy indywidualnych. Rośnie wówczas ryzyko, że interdyscyplinarność będzie miała powierzchowny charakter, a w badaniach nie będą w pełni realizowane wytyczne żadnej z łączonych dyscyplin lub akcenty będą przesunięte wyraźnie w kierunku jednej z nich.

Niezależnie od wspomnianych ograniczeń, na pograniczu dialektologii i etnografii można znaleźć przykłady badań, których rezultaty wzbogaciły dorobek obydwu dziedzin. Praca zespołu autorskiego pod kierownictwem M. Kresy z pewnością do nich należy. Przy ocenie ostatecznego rezultatu istotnym czynnikiem jest realizacja wstępnych założeń autorów. Na pograniczu etnografii i językoznawstwa znajdują się przecież badania, w których z góry zakłada się łączenie dyscyplin, jak np. studium wielojęzyczności katolików na Białorusi (zob. Golachowska 2012), a także takie, których celem jest analiza w zakresie tylko jednej dziedziny, ale ich wykorzystanie może być szersze niż pierwotne cele badaczy, np. kiedy artykuły hasłowe w słowniku frazeologicznym zawierają wystarczająco szerokie konteksty, by dostarczyć materiału do analizy problemów kultury i obyczajowości (por. Rak 2005) lub gdy w ramach badań antropologicznych przytaczane są wywiady przeprowadzone z informatorami gwarowymi, co z kolei może stanowić punkt wyjścia do analizy dialektologicznej (por. Trzeszczyńska 2013).

Opracowanie *Dialog pokoleń na Mazowszu dalszym...* lokuje się w pierwszej ze wspomnianych grup, ponieważ interdyscyplinarny zakres badań i różnorodność celów zostały wyraźnie określone we wstępie. Książka powstała jako zbiór rozmów z mieszkańcami trzech mazowieckich wsi, a zamiarem autorów było utrwalenie języka i historii regionu. Zajmujące większą część tomu zapisy wypowiedzi informatorów na różne tematy zostały sporządzone w systemie półortograficznym, który jest mniej szczegółowy niż zapis fonetyczny, ale pozwala na odzwierciedlenie najważniejszych cech fonetycznych odróżniających badane gwary od języka ogólnego. Materiały zebrane w każdej wsi poprzedza charakterystyka cech językowych występujących na danym obszarze oraz historia miejscowości, opracowane osobno dla Dąbrówki, Sadownego i Stoczka. Cele szczegółowe omawianej monografii zostały wymienione w czterech punktach: a) podtrzymanie więzi pokoleniowej mieszkańców poszczególnych miejscowości, b) ocalenie od zapomnienia kultury duchowej mazowieckich wsi, c) zachowanie w pamięci kolejnych pokoleń lokalnych śladów wielkich wydarzeń historycznych, d) rejestracja gwar i dialektów ludowych zanikających wraz z wymieraniem najstarszych pokoleń. Realizacja tak ambitnych zamierzeń w pracy liczącej niespełna 250 stron to trudne zadanie, ale wstępne założenia zespołu autorskiego dowodzą, że w ich wypadku było to działanie zaplanowane, oparte na metodologii i metodyce zarówno dialektologii, jak i etnografii (a także antropologii kulturowej)

i wcześniejszym doświadczeniu badawczym. Stopień wykonania poszczególnych zadań jest doskonałym dowodem bliskości obydwu dyscyplin i korzyści wynikających z podobnych badań. Osiągnięcie pierwszego z wymienionych celów było możliwe dzięki zaangażowaniu przy realizacji projektu lokalnych środowisk, co jest metodą stosowaną w różnych dyscyplinach humanistycznych. W tym wypadku był to udział uczniów miejscowych gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych w procedurze gromadzenia materiału. Przedstawiciele najmłodszego pokolenia poszczególnych wsi przeprowadzali wywiady ze swoimi krewnymi reprezentującymi najstarsze grupy wiekowe w badanych wspólnotach (najmłodsza informatorka urodziła się w 1950 r., ale większość zarejestrowanych wypowiedzi pochodzi od osób urodzonych jeszcze przed II wojną światową). Zabieg ten nie tylko zwiększył otwartość informatorów, ale pozwolił na ożywienie historii mówionej w społecznościach Dąbrówki, Sadownego i Stoczka, a ponieważ nadzór nad transkrypcją objęli wykształceni badacze, zaangażowanie amatorów nie odbiło się negatywnie na rzetelności badania. Choć kwestia podtrzymywania więzi międzypokoleniowych nie jest celem badań języka, zażyłość informatorów z osobami przeprowadzającymi wywiady umożliwiła na zebranie unikalnego materiału do analiz dialektologicznych i socjolingwistycznych.

Drugi z celów szczegółowych – zachowanie w pamięci kultury duchowej regionu – również nie ma charakteru językoznawczego i odnosi się do etnografii lub działań o charakterze rewitalizacyjnym. Jego realizacji podporządkowana była tematyka wywiadów, odnosząca się do sfery obyczajowości i tradycji, przemian cywilizacyjnych, codzienności życia na wsi (pracy na roli, ale także medycyny ludowej, rozrywek) i historii rodzinnych. W ten sposób opracowanie pod red. M. Kresy stało się interesującym źródłem m.in. do badań leksyki gwarowej. W najmniejszym stopniu dla dialektologów przydatny jest trzeci, historyczny cel recenzowanej publikacji. Po części był on realizowany w samych wywiadach, w których informatorów pytano o wspomnienia z czasów wojny i okupacji, ale przede wszystkim tematyce historycznej poświęcone są odrębne rozdziały nt. dziejów trzech badanych miejscowości.

Bezpośrednio językoznawczy charakter miał natomiast ostatni cel, związany z rejestracją zanikających gwar i opisem ich cech językowych. Wybór tekstów pochodzących z każdej miejscowości poprzedzała opracowana przez dialektologów z Uniwersytetu Warszawskiego: gwarę Dąbrówki opisała Justyna Garczyńska, Sadownego – Wanda Decyk-Zięba, a Stoczka

– Monika Kresa. Ponieważ wszystkie miejscowości leżą na terenie sąsiadujących ze sobą gmin Mazowsza dalszego, w powiatach wołomińskim i węgrowskim, funkcjonujące w nich dzisiaj gwary charakteryzują się tymi samymi cechami, a różnice dotyczą ich frekwencji i dynamiki zmian pokoleniowych. Autorzy, bazując w znacznej mierze na tej samej literaturze przedmiotu z zakresu polskiej dialektologii (m.in. opracowania K. Dejny, K. Nitscha, H. Karaś), opisali realizację mazowieckich cech gwarowych we wspomnianych wsiach, m.in. mazurzenie (*cfartek*, *warkoc*), asynchroniczną wymowę miękkich spółgłosek wargowych (*dop'jiru*, *wjecur*) i wynikające z niej uproszczenia grup spółgłoskowych (*miasto* > *mniasto* > *niasto*), niepalatalną wymowę spółgłosek tylnojęzykowych (*kedy*, *ekerky*), stwardnienie *v'* (*f'*) w niektórych połączeniach (*śfat*), przejście nagłosowego *ja-* w *je-* (*jestrzomp*), przejście *-ar-* w *-er-* pomiędzy spółgłoskami (*wydert*), końcówkę celownika liczby pojedynczej rodzaju męskiego i nijakiego *-oju* (*konioju*), swoisty zakres zastosowania końcówek dopełniacza liczby pojedynczej rodzaju męskiego *-u* i *-a* (*plota*, *brzega*), archaiczne końcówki pierwszej osoby liczby mnogiej czasu przeszłego (*robilim*, *suszyli*), a w drugiej osobie liczby mnogiej czasu teraźniejszego *-ta* (*niesieta*), wyrównanie oboczności sufiksów bezokolicznika *-ić/-yć* oraz *-eć* do *-ić/-yć* (*leżyć*, *posiedzić*). We wszystkich rozdziałach dialektologicznych podstawą do opisu były opracowania uwzględniające sytuację językową sprzed kilkudziesięciu lat, a wnioski dotyczące współczesności, na podstawie materiału gromadzonego na potrzeby monografii *Dialog pokoleń na Mazowszu dalszym...*, zawierały jednakowe spostrzeżenia: dokonujące się w gwarach zmiany mają przede wszystkim charakter ilościowy. Wymienione powyżej cechy dialektu mazowieckiego są dzisiaj obserwowane w mowie mieszkańców Dąbrówki, Sadownego i Stoczka, ale nie zawsze są konsekwentnie realizowane lub występują rzadziej w związku z zanikiem gwar w młodszych pokoleniach i upowszechnieniem polszczyzny ogólnej w komunikacji codziennej. Czynniki o charakterze społecznym i demograficznym, takie jak odpływ ludności ze wsi do miast, powszechność edukacji na wyższych szczeblach, odejście od tradycyjnego rolnictwa, powodują stopniowy zanik komunikacji gwarowej, a powszechne uznawanie niektórych cech gwarowych za szczególnie rażące (np. mazurzenie) sprawia, że starają się ich unikać nawet ci mieszkańcy regionu, którzy gwarą jeszcze władają. Wnioski te mają charakter ogólny i nie ograniczają się tylko do badanego obszaru.

Wobec tak wielu podobieństw w charakterystyce gwar trzech mazowieckich miejscowości pojawia się wątpliwość, czy zamiast trzech niemal identycznych charakterystyk nie lepszy byłby wspólny opis cech dialektałnych występujących na stosunkowo niewielkim obszarze. Z pewnością w języku informatorów pochodzących z różnych miejscowości mogą występować pewne różnice, ale będą one miały raczej charakter indywidualny, pokoleniowy lub wynikający ze szczegółowej tematyki wywiadów. Jeśli zgromadzony materiał pozwoliłby na zaobserwowanie różnic, w których zmienną niezależną byłoby miejsce zamieszkania, można by je uwzględnić w ogólnej analizie.

W obecnej postaci opis każdej z gwar przeprowadzony został według innego schematu, co w znacznym stopniu utrudnia znalezienie podobieństw i ewentualnych różnic. Choć każda z autorek omawiała te same cechy strukturalne, różna jest kompozycja rozdziałów, która w tekstach W. Decyk-Zięby i J. Garczyńskiej została podzielona na podpunkty, a w rozdziale opracowanym przez M. Kresę ma charakter opisowy. Ponadto, mimo rozpoczęcia każdej z charakterystyk od zjawisk fonetycznych, inna jest kolejność omawianych zjawisk – W. Decyk-Zięba rozpoczęła od wokalizmu, natomiast pozostałe badaczki od konsonantyzmu. W wypadku odrębnych analiz jest to kwestia mało istotna, natomiast w zbiorowym opracowaniu języka trzech miejscowości ujednolicenie opisu ułatwiający dokonanie porównań ma duże znaczenie. Jest to jednak jedyny poważniejszy zarzut, jaki można postawić omawianej publikacji.

O wartości monografii *Dialog pokoleń na Mazowszu dalszym...* w znacznej mierze stanowi zamieszczony w niej materiał – uporządkowany tematycznie wybór tekstów gwarowych. Na jego podstawie autorki dokonały analizy stanu leksykonu gwar Dąbrówki, Sadownego i Stoczka w drugiej dekadzie XXI w. w stosunku do opisów sprzed kilkudziesięciu lat. Zanik części słownictwa i problemy ze zrozumieniem znaczenia wielu istniejących jeszcze leksemów przez młode pokolenie stały się impulsem do zamieszczenia w pracy swoistego aneksu – słowniczka wyrazów i zwrotów „ocalonych od zapomnienia”, co w tym wypadku oznacza leksykę zgromadzoną w ramach wywiadów z mieszkańcami mazowieckich wsi. Znalazły się w nim nie tylko wyrazy charakterystyczne dla omawianych gwar, ale również archaizmy i wyrazy ogólnopolskie nazywające realia życia na wsi, które nie były rozumiane przez młode pokolenie. Jest to więc kryterium o charakterze społecznym, ponieważ słownik powstał przede wszystkim na użytek najmłodszych

przedstawicieli lokalnej społeczności. Sama monografia może mieć zastosowanie o wiele szersze, będąc cennym dokumentem zarówno dla antropologów kulturowych i etnografów, jak i dialektologów. Publikacja wpisuje się w szeroko zakrojone działania dialektologiczno-dokumentacyjne prowadzone na Uniwersytecie Warszawskim w ramach projektu „Dialog pokoleń”, w ramach którego wspierana jest amatorska działalność regionalistów – dialektologów i antropologów, czego efektem jest sukcesywnie powiększana baza tekstów i zasoby słownikowe (por. Dialog 2016), a także profesjonalne opracowania leksyki gwarowej (Falińska 2016).

Bibliografia

- DIALOG, 2016, *Dialog pokoleń* – strona projektu, [online:] <http://www.dialogpokolen.uw.edu.pl/> [30.11.2016].
- FALIŃSKA B. 2016, *Dialog pokoleń. Słownictwo ludowe Mazowsza, Podlasia i Suwalszczyzny w układzie tematycznym. Rolnictwo cz. I. Byłe województwo suwalskie*, Warszawa: Towarzystwo Kultury Języka.
- GOLACHOWSKA E., 2012, *Jak mówić do Pana Boga. Wielojęzyczność katolików na Białorusi na przełomie XX i XXI wieku*, Warszawa: IS PAN & Wydawnictwo Agade.
- RAK M., 2005, *Słownik frazeologiczny gwary Dębna w Górach Świętokrzyskich*, Kraków: „Scriptum”.
- TRZESZCZYŃSKA P., 2013, *Łemkowszczyzna zapamiętana. Opowieści o przeszłości i przestrzeni*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- РУСИНОВА И., 2011, *Словарь русских говоров севера Пермского края*, Пермь: Пермский университет.
- ЧЕРНЫХ А., 2009, *Русский народный календарь в Прикамье. Ч.3. Словарь обрядовой терминологии*. Пермь: Издат. Пушкина.

Michał Głuszkowski
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu